

De romantische periëgeet: Pausanias en zijn verhouding met *eros*

Bachelorscriptie

Darryl Smits

S4288890

Radboud Universiteit Nijmegen

Dr. Nathalie de Haan

08-08-2016

Kaap Sounio(n): het eerste monument dat genoemd wordt in Pausanias' *Beschrijving van Griekenland*.

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	3-10
ETIOLOGIEËN	10-14
DE HISTORISCHE ROMAN	14-20
CONCLUSIE	20-21
BIBLIOGRAFIE	22-24

INLEIDING

Een *περίηγησις* (*periegesis*) betekent in het Oudgrieks ‘het rondleiden en laten zien van merkwaardigheden’.¹ Het is deze benaming die de spijker op zijn kop slaat, als het gaat over de *Περιήγησις της Ελλάδος* (*Beschrijving van Griekenland*) van Pausanias. Deze schrijver, die leefde van ca 120 tot ca 180 n. Chr., beschrijft zijn rondreis door het vasteland van Griekenland. Zijn tekst gaat niet over elk Grieks gebied, maar beslaat wat hij *Hellas* noemt.

We weten weinig tot niets van hem af. Dat komt onder andere omdat hij ons geen uitleg geeft waar hij vandaan komt. Wel wordt aangenomen dat hij tot de elite van zijn tijd behoort, aangezien hij de nodige financiën nodig zou moeten hebben voor zijn reizen. Omdat hij veel over Lydië vertelt, neemt men aan dat hij hier vandaan komt.² Hij geeft geen verklaring waarom hij het werk schrijft. Het begint plots zonder inleiding. Ook het einde is mysterieus: de tekst eindigt abrupt. Daarom is het belangrijk zijn werk nader te onderzoeken om enige duidelijkheid te scheppen over de opzet van de tekst. Dat geeft ons niet alleen inzicht over hoe waarheidsgetrouw Pausanias is, maar ook over de periode waarin hij leefde, de Tweede Sofistiek (ca 50 tot ca 250 n. Chr.).

De Tweede Sofistiek was een tijd waarin schrijvers, maar ook retoren teruggrepen op het klassiek Griekse verleden (480-324 v. Chr.). Dit deden ze door middel van het overnemen en eventueel aanpassen van tekstpassages uit deze klassieke periode. Ook de taal werd aangepast aan klassiek Griekse teksten. Het Attisch waarmee in die periode werd geschreven, kwam men weer volop tegen in nieuw geproduceerde teksten en redevoeringen. De periode wordt Tweede Sofistiek genoemd naar de ‘Eerste Sofistiek’ die zich kenmerkte door de sofisten. Dezen trokken door Griekenland om jonge mannen te onderwijzen tegen betaling. Wat zij geleerd kregen, was voornamelijk welsprekendheid. Vandaar dan ook het teruggrijpen op deze periode in de retorica in de Tweede Sofistiek.

De manier waarop Pausanias omgaat met het Griekse cultureel erfgoed is vooral positief. Dat hij dat doet is af te lezen aan zijn antieke schrijfvorm: hij hield het Attisch aan van de Griekse klassieke periode. Dat is te vereenzelvigen met de cultuur van de elite in zijn tijd. Hij schrijft dan ook in de periode van de Tweede Sofistiek.³ Tim Whitmarsh benadrukt dat in deze periode de nadruk van schrijvers en retorici kwam te liggen op het eigen individu. De

¹ Fred Muller, J.H. Thiel, *Woordenboek Grieks* (Groningen, 1969), 569.

² Maria Georgopoulou et al. (red.), *Following Pausanias: The quest for Greek antiquity* (2007), 38-44; William Hutton, *Describing Greece: Landscape and literature in the Periegesis of Pausanias* (Cambridge, 2005), 9-11.

³ Maria Pretzler, ‘Pausanias and oral tradition’, *The classical quarterly* Vol. 55, Nr. 1 (Cambridge, 2005), 236-237.

persoonlijke manier waarop Pausanias schrijft, laat dit zien: hij laat de lezer tussen de regels door weten hoe zijn reis verloopt.⁴ Volgens hem is dit in lijn met de opvatting dat identiteit en performance centraal staan in een cultuur waarbij welsprekendheid belangrijk is.⁵

Het onderzoek naar Pausanias kent een lange geschiedenis en is vooral de laatste decennia nieuw leven ingeblazen.⁶ Het werk van Pausanias is tot een paar decennia geleden enkel gezien als een werk dat informatie verschaft over belangrijke plaatsen en bouwwerken in Griekenland in de tweede eeuw n. Chr. Nog steeds gebruiken archeologen dit boek als bron van kennis om vondsten te duiden of de plaats van gebouwen te vinden die nog niet gevonden zijn. Afgelopen jaar schreef Christopher Dickenson nog een kritisch artikel over een zogenaamde archaïsche agora in Athene, die in Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* genoemd zou zijn, terwijl het in werkelijkheid ging om de Romeinse agora.⁷ In de negentiende eeuw gebruikten topografen Pausanias' werk simpelweg als gidsboek. Vanaf de jaren '80 van de vorige eeuw werd de tekst steeds meer geïnterpreteerd als werk dat een ingewikkelde structuur heeft en wellicht zelfs een ideaalbeeld laat zien.⁸

Sommige onderzoekers zien een ringstructuur in de opbouw van de tekst, waarin boek I overeenkomsten vertoont met boek X, boek II met boek IX, etc. De boeken V en VI hebben dezelfde structuur en behandelen hetzelfde onderwerp: Elis/Olympia.⁹ Waarom heeft hij het boek zo geschreven? William Hutton beschouwt deze indeling en stelt dat er inderdaad sprake is van een ringstructuur, maar niet zo strikt als eerdere onderzoekers beweren. Hij benadrukt dat het begin in boek I en het einde in boek X duidelijke overeenkomsten vertonen. Daarnaast vormt het midden in boeken V en VI een duidelijk tussenstuk.¹⁰ Het werk heeft namelijk onder andere een abrupt begin en einde en het midden richt zich op het panhelleens hoogtepunt van

⁴ Zie ook: Hutton, *Describing Greece*, 7.

⁵ Tim Whitmarsh, *The Second Sophistic* (Cambridge, 2008), 85.

⁶ De kern hiervan is vooral te vinden in deze werken: K. Arafat, *Pausanias' Greece: Ancient artists and Roman rulers* (Cambridge, 1996); Jas Elsner en Ian Rutherford (red.), *Pilgrimage in Greco-Roman and Christian Antiquity* (Oxford, 2005); Christian Habicht, *Pausanias' guide to Ancient Greece* (Berkeley, 1985, 1995); Hutton, *Describing Greece*.

⁷ Christopher P. Dickenson, 'Pausanias and the "Archaic Agora" at Athens', *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 84, Nr. 4 (2015), 723-770.

⁸ Christian Habicht, 'Pausanias and the Evidence of Inscriptions', *Classical antiquity* 3, (1984), 40-56; P. Veyne, *Did the Greeks Believe in Their Myths? An Essay on the Constitutive Imagination*, vert. P. Wissig, (Chicago, 1988).

⁹ W. Ameling, 'Pausanias und die hellenistischen Geschichte', In: J. Bingen (ed.), *Pausanias Historien* (1996), 117-160; U. Bultrighini, 'La Grécia descritta da Pausania: Trattazione diretta e trattazione indiretta.' *RFIC* 1, 18 (1990), 282-305; Jas Elsner, 'Structuring 'Greece': Pausanias's Periegesis as a Literary Construct', In Alcock, Cherry, en Elsner (red.) (2001) 3-20; D. Musti, 'La struttura del libro di Pausania sulla Beozia', *Επετηρίς της εταιρείας Βοιωτικών μελετών* 1.1 (Α' διεθνές συνέδριο Βοιωτικών μελετών), (1988) 333-44.

¹⁰ William Hutton, 'Pausanias and the mysteries of Hellas', *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 140, Nr. 2 (Baltimore, 2010), 423-459.

zijn boek: Olympia. Daarnaast vertonen boeken IV en VII opvallend genoeg elementen van een nieuw genre: de roman van de Tweede Sofistiek. Daaruit kan afgeleid worden dat Pausanias wel degelijk een structuur in gedachten had toen hij het werk schreef.

Dan is er de vraag of Pausanias misschien pro of contra Romeins was. Daarover bestaat al enige tijd discussie.¹¹ In deze studies gebruiken onderzoekers zinsneden en uitspraken van Pausanias over Romeinen om te beargumenteren waarom hij de Romeinen wel of niet goedgezind was. Er is onder andere discussie ontstaan over de passage 8.27.1 in Pausanias' *Beschrijving*: 'ἡ δὲ Μεγάλη πόλις νεωτάτη πόλεων ἐστὶν οὐ τῶν Ἀρκαδικῶν μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Ἑλλήσιν, πλὴν ὅσων κατὰ συμφορὰν ἀρχῆς τῆς Ῥωμαίων μεταβεβήκασιν οἰκήτορες' ('Megalopolis is de jongste stad, niet alleen van Arkadië, maar ook van alle steden in Griekenland, behalve waarvan de inwoners zijn verplaatst door de ramp van de Romeinse heerschappij'). In deze passage staat dat er sprake is geweest van een ramp tijdens het bewind van de Romeinen over Griekenland, waardoor de bevolking van Megalopolis de stad heeft moeten verlaten. De vertaling moet echter anders geïnterpreteerd worden. De ramp betreft namelijk niet het bewind van de Romeinen, maar de ramp overkómt het bewind van de Romeinen juist.¹²

De opkomst van het christendom vanaf het midden van de eerste eeuw n. Chr. doet vermoeden dat de teksten van de Tweede Sofistiek wellicht zijn beïnvloed door dit geloof. Zo is ook de *Beschrijving van Griekenland* als een reisverslag geschreven, waarin de auteur een groot aantal heiligdommen bezoekt. Tevens doet de auteur mee aan cultussen en mysteriën. In het hedendaagse onderzoek naar Pausanias komt naar voren dat de *Beschrijving* enigszins lijkt op wat later een pelgrimstocht genoemd wordt. Dat zou niet verwonderlijk zijn, aangezien een paar eeuwen later de eerste christelijke pelgrimstochten geschreven zouden worden.¹³ John Elsner beargumenteert dat de wereld waarin Pausanias leeft, gescheiden is in twee sferen: een seculiere en een religieuze. De geheimzinnigheid die hoort bij de mysteriën waaraan ook Pausanias meedoet, is een kenmerk van de religieuze wereld in zijn tijd.¹⁴

---

¹¹ Habicht, *Pausanias' Guide to Ancient Greece*, 117-40; K. Arafat, *Pausanias' Greece*; A. Jacquemin, 'Pausanias et les empereurs romains', *Ktéma* 21 (1996), 29-42; C. Auffarth, "'Verräter-Übersetzer'? Pausanias, das römische Patrai und die Identität der Griechen in der Achaea', in H. Cancik en J. Rüpke (red.), *Römische Reichsreligion und Provinzialreligion* (Tübingen, 1997); Janick Auberger, 'Pausanias et le Livre 4: Une leçon pour l'empire?', *Phoenix*, Vol. 54, Nr. 3/4 (2000), 255-281; J. Akujärvi, *Researcher, Traveller, Narrator: Studies in Pausanias' Periegesis* (Lund, 2005).

¹² William Hutton, 'The Disaster of Roman Rule: Pausanias 8.27.1', *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 58, Nr. 2 (2008), 622-637.

¹³ Een voorbeeld is het *Itinerarium Burdigalense*.

¹⁴ John Elsner, 'A Greek pilgrim in the Roman world', *Past & present*, Nr. 135 (Cambridge, 1992), 3-29.

Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* staat vol met etiologische verhalen. Deze etiologieën beschrijven de oorsprong van rituelen, het ontstaan van gebouwen, het ontstaan van steden en andere noemenswaardige objecten die hij tegenkomt. Etiologieën over kunst uiteten zich vaak in *ekphraseis*: gedetailleerde omschrijvingen gevuld met literaire pracht en praal. Fritz Graf ziet Pausanias als één van de latere auteurs die eenvoudige etiologieën vertellen, waarvan Graf vindt dat deze nauwe banden hadden met ware uitoefening van religie in de Griekse wereld.¹⁵ Van deze latere schrijvers weten we immers dat zij deelnamen aan cultussen en mysteriën dankzij hun teksten. Ook andere schrijvers uit Pausanias' tijd maakten reisverslagen. Daarnaast stelt Graf dat etiologieën dezelfde emotionele waarde hebben als datgene wat ze verklaren.¹⁶ Daarmee bedoelt hij dat bijvoorbeeld een mythe over de oorsprong van een vrolijk feest dezelfde feestelijkheid in zich heeft.

De etiologieën die in dit onderzoek centraal staan, is een viertal verhalen die opvallend veel kenmerken vertonen van het romangenre van de Tweede Sofistiek. Ze staan in boek VII van Pausanias' *Beschrijving*. De etiologieën vormen een duidelijke afwisseling op het narratief over de oorlog die op dat moment zojuist is uiteengezet. Deze oorlog vond tussen de Grieken en Romeinen plaats in de tweede eeuw v. Chr. en leidde tot de onderwerping van de Grieken aan Rome. Niet alleen de manier waarop de vier te bespreken etiologieën in boek VII geschreven zijn, maar ook de plaats die zij daar innemen, wekt vragen op. De *Beschrijving van Griekenland* is namelijk geen roman te noemen, en boek VII hoeft niets met dit genre te maken te hebben. Wel valt op dat ook boek IV een lang historisch narratief bevat met kenmerken van het genre roman erin verwoven.¹⁷ Daarom zal dit onderzoek de volgende vraag centraal stellen: 'Welke functie hebben de etiologieën over Agdistis en Attis (7.17.10-12), Komaitho en Melanippos (7.19.2-4), Koresos en Kallirhoe (7.21.1-5) en Argyra en Selemnos (7.23.1-2) – die eigenschappen vertonen van de roman van de Tweede Sofistiek – in boek VII van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland*?'.

Om een dergelijke vraag te stellen, is het nodig om eerst te bepalen wat nu precies de elementen zijn van de roman die in Pausanias' tijd geschreven werd. Deze is anders dan onze huidige: de roman had een relatief eenduidige verhaallijn en volgde meestal een vaste reeks scènes. Ook de manier waarop met liefde en romantiek werd omgegaan in de roman, was significant anders dan in onze tijd. De antieke lezer zag enig teken van liefde of romantiek,

¹⁵ Fritz Graf, vertaald door Thomas Marier, *Greek Mythology: An introduction* (Baltimore, 1996).

¹⁶ Ibidem, 115-116.

¹⁷ In boek IV vormen de romanelementen een intern onderdeel van het historisch narratief, terwijl in boek VII deze elementen slechts na het historisch narratief geplaatst zijn. Zie ook: Hutton, 'Mysteries of Hellas', 435.

oftewel *eros*, als een teken van gevaar en een tragisch einde.¹⁸ Deze *eros* – een benaming die is afgeleid van de god van liefde en begeerte, Eros – is echter wel een onontbreekbaar kenmerk van de roman in de Tweede Sofistiek. Het element van *eros* leidt nagenoeg altijd het verhaal in: een (jong) paar ziet elkaar en wordt op dat moment meteen smoorverliefd. Dit zorgt er direct voor dat het paar met elkaar wil trouwen.¹⁹

Na dit eerste moment, ontstaat er een probleem: het stel wordt uit elkaar gehaald of het zien van elkaar wordt gedwarsboomd. Het lot werkt tegen. Het stel moet een aantal hindernissen doorgaan, zodat ze weer bij elkaar kunnen komen. Het is niet alleen aan de mannelijke figuur om heldhaftige daden uit te voeren, ook de vrouwelijke figuur kan in een roman heldendaden verrichten. Daden door de vrouwelijke hoofdpersoon zijn vaak gericht op deugdzaamheid. Na het overwinnen van alle obstakels trouwt het paar uiteindelijk. De liefde die ze voor elkaar voelen, is de enige die ze ooit zullen voelen.²⁰

Een verhaallijn waarin twee personen op elkaar verliefd worden en uiteindelijk uit liefde met elkaar trouwen, is in de antieke Grieks-Romeinse wereld een ongebruikelijke gang van zaken. Dit omdat het huwelijk vooral ging om bezit, welvaart en/of politiek. De opmerking die Ploutarchos over de bewindsvoerder Solon maakt over het huwelijk is typerend: ‘(...) Solon heeft laten zien dat hij een ervaren wetgever wat betreft het huwelijk was, toen hij voorschreef dat een man niet meer dan drie maal per maand met zijn vrouw zou moeten slapen. Niet voor het genot, natuurlijk, maar, zoals steden van tijd tot tijd hun verdragen van wederzijdse vrede vernieuwen, zo wilde hij dat een huwelijk vernieuwd werd door zulk een daad van tederheid en daarbij bevrijd werd van klachten en grieven die telkens accumuleren.’²¹ Deze filosoof die leefde tot omstreeks 120 n. Chr. is het nog altijd eens met een man die bijna zeven eeuwen eerder leefde. Het huwelijk was geen plek voor *eros*, maar eerder een plek voor (politieke) vriendschappelijkheid in de oudheid. Dat Pausanias dit element van *eros* in zijn verhalen verwerkt, is dus een duidelijke indicator dat hij zich heeft laten inspireren door schrijvers van de roman.

De roman die opkwam in de Tweede Sofistiek liep echter in de meeste gevallen slecht af in plaats van goed. De roman kon dus ook aflopen met een ongelukkig einde. Er was dan wel sprake van liefde op het eerste gezicht, *eros* en een aantal obstakels voor het verliefde paar, het einde echter van de roman was vaak tragisch en eindigde in de dood van één of beide

¹⁸ John Winkler, ‘The invention of romance’ in: James Tatum (red.), *The search for the ancient novel* (Londen, 1994), 33.

¹⁹ Ibidem, 24.

²⁰ Ibidem, 28; Richard Rutherford, *Classical literature: A concise history* (Oxford, 2005), 136.

²¹ Ploutarchos, *Eroticus*, 796a, geciteerd uit: Winkler, ‘The invention’, 30.

geliefden.²² De etiologieën die besproken zullen worden, lopen in alle gevallen slecht af. De roman van de Tweede Sofistiek heeft dus de volgende kenmerken: het element *eros*, het verliefd worden van een (jong) paar, het trotseren van een aantal obstakels voor de geliefden en het eindigen van de roman in, ofwel een gelukkig einde waarbij de geliefden trouwen en eventueel het huwelijk consumeren, dan wel een ongelukkig einde waarbij een of beide geliefden sterven.

Wel is het belangrijk bij het benoemen van een genre van de oudheid om in het achterhoofd te houden dat de antieken zelf niet voor alle genres rekenschap gaven, bijvoorbeeld ook niet voor het genre roman.²³ De antieke schrijver was zich wel degelijk bewust van het genre waarin hij (of – in enkele gevallen – zij) schreef, de grenzen ertussen waren echter nauwelijks afgebakend en de flexibiliteit waarmee schrijvers konden wisselen van genre binnen een tekst was hoog.²⁴

De elementen van de roman die we kennen uit de oudheid komen vooral voor in de periode tussen de eerste eeuw v. Chr. tot in ongeveer de derde eeuw n. Chr. Ook al hebben we maar weinig volledige Griekse teksten die tot het genre roman gerekend worden – om precies te zijn, zijn het er vijf – toch kunnen we spreken van een opkomst van de roman in de Tweede Sofistiek. De titels die hiertoe behoren zijn *Chaereas en Kallirhoe* van Chariton (eerste of tweede eeuw n. Chr.), *Ephesiaka* (halverwege de tweede eeuw) van Xenophon, *Leukippe en Kleitophon* (eind tweede eeuw) van Achilles Tatios, *Daphnis en Chloe* van Longus (tweede eeuw n. Chr.?) en *Aithiopika* van Heliodoros (derde of vierde eeuw). Al deze schrijvers floreerden (waarschijnlijk) in de eerste twee eeuwen n. Chr. De datering is echter problematisch.²⁵ Xenophon was de eerste die een verhaal schreef, waarin een held centraal gesteld werd, en een zijverhaal over een ongelukkig verliefd paar bij het hoofdverhaal gevoegd werd. Andere schrijvers, zo blijkt uit tekstfragmenten, draaiden dit om: ze maakten van het romantische verhaal het hoofdverhaal. Het motief van het verliefde stel speelt in de andere romans een veel grotere rol dan in Xenophons werk. Omdat de romans tot ongeveer in de derde eeuw n. Chr. geschreven werden, is het mogelijk dat het Nieuwe Testament door dit genre beïnvloed is, of wellicht andersom: ook hierin staan verhalen over ontbering, zwerftochten, overleefde folteringen en behouden maagdheid.²⁶ Deze mogelijkheid wordt hier echter buiten beschouwing gelaten. Wat vooral belangrijk is voor dit onderzoek is het feit dat alle

---

²² Winkler, 'The invention', 33.

²³ Rutherford, *Classical literature*, 7.

²⁴ Ibidem, 11.

²⁵ Zie voor de datering van de vijf "kanonieke" romans: B.P. Reardon, 'Courants littéraires grecs des IIème et IIIème siècles après J.-C.', *Les belles lettres* (Parijs, 1971), 309-339.; Tomas Hägg, *The novel in antiquity* (Oxford, 1983).

²⁶ Rutherford, *Classical literature*, 137.

overgeleverde Griekse romans op elkaar lijken. Ze hebben ongeveer dezelfde verhaallijn, en herkenbare motieven komen telkens terug.²⁷

Dat geldt niet alleen voor sommige passages in boek IV, maar vooral voor de vier etiologieën in boek VII van Pausanias' *Beschrijving* die onderzocht zullen worden. Maria Pretzler stelt dat in boek IV duidelijke elementen van de roman terug te vinden zijn. Het gaat hier om de historische figuur Aristomenes, maar ook om de stadstaten Messene en Sparta die in dit boek tegen elkaar vechten in twee oorlogen.²⁸ Daniel Ogden verwerpt dit echter en ziet het bewijsmateriaal dat boek IV geïnspireerd is door de roman als te schaars.²⁹ Voor William Hutton zijn de beschrijving van de stadstaat Messene, die een lange lijdensweg ondergaat, evenals de te onderzoeken vier etiologieën reden genoeg om aan te nemen dat Pausanias wel degelijk de roman in zijn hoofd had bij het schrijven van deze tekstdelen.³⁰

Voor zover dus de roman van de Tweede Sofistiek. Als men de besproken etiologieën beschouwt die in boek VII staan, dan is het opvallend dat Pausanias bij drie van de vier etiologieën zijn eigen mening over de verhalen vertelt, terwijl hij dat niet doet bij andere etiologieën. Ter aanvulling maakt de schrijver in boek VII nog een tweetal opmerkingen die men niet tegenkomt in andere boeken van zijn werk. Als hij het over de stad Patrai heeft, zegt hij het volgende: 'Ἀφροδίτης δέ, εἴπερ ἄλλαις γυναιξί, μέτεστι καὶ ταύταις.' ('ook zij hebben deel aan Afrodite, evenals andere vrouwen').³¹ Hiermee bedoelt hij dat de vrouwen van Patrai even mooi zijn als andere vrouwen. Later zegt hij, in hetzelfde boek, over een beeldengroep van Tyche en *Eros* dit: 'ἐθέλει δὲ σημαίνειν ὅτι ἀνθρώποις καὶ τὰ ἐς ἔρωτα τύχη μᾶλλον ἢ ὑπὸ κάλλους κατορθοῦται' ('Het betekent dat voor mensen ook in de liefde succes hebben meer door geluk dan door schoonheid behaald wordt').³² Opmerkingen zoals deze laten zien dat Pausanias een duidelijk andere toon heeft dan in andere boeken van zijn tekst, een teken dat hij beïnvloed is door de roman.

Om de reden van Pausanias' afwijkende etiologieën in boek VII te achterhalen, zal dit onderzoek eerst evalueren of er inderdaad sprake is van kleine romans in de desbetreffende passages. Aangezien boek IV overeenkomsten vertoont met boek VII – boek IV begint ook met

²⁷ Voor een verzameling essays over de specifieke elementen van de roman van de Tweede Sofistiek zie: Tatum, *The search for the ancient novel*; Grammatiki Karla (red.), *Fiction on the fringe* (Leiden, 2009).

²⁸ Janick Auberger, 'Pausanias romancier? Le témoignage du livre IV', *Dialogues d'histoire ancienne* Vol. 18, nr. 1 (1992), 257-280; Idem, 'Pausanias et les Messéniens: Une histoire d'amour!', *Revue des Études Anciennes*, Vol. 94, nr. 1-2 (Nantes-Angers, 1991), 187-197.

²⁹ Daniel Ogden, *Aristomenes of Messene: Legends of Sparta's nemesis* (Swansea, 2004).

³⁰ William Hutton, 'Pausanias the novelist' in: Karla, *Fiction on the fringe*, 151-169.

³¹ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, 7.21.14.

³² Ibidem, 7.26.8.

een lang historisch narratief en vertoont tevens elementen van een roman van de Tweede Sofistiek – zullen beide boeken vergeleken worden. Hierbij zal worden ingegaan op de historische narratieven die beide boeken bevatten en de romanelementen die in deze boeken te vinden zijn. Als laatste kan er een conclusie uit de analyses gemaakt worden, waaruit zal blijken wat nu de functie is van de vier etiologieën die door de roman van Pausanias' tijd geïnspireerd zijn.

ETIOLOGIEËN

Boek VII van Pausanias' *Beschrijving* begint met een lange uitweiding over de geschiedenis van de regio Achaia. Hij legt uit dat de Ioniërs van oorsprong uit deze landstreek komen en later de oversteek maken naar Ionië. De focus van dit lange oorsprongsnarratief ligt echter op de oorlog tussen Rome en de Achaïsche liga. Het narratief hierover wordt gekenmerkt door een negatieve blik op de Achaïsche commandanten die vooral voor hun eigen gewin de oorlog voeren. Volgens Pausanias maken zij foute keuzes en zijn zij uiteindelijk verantwoordelijk voor de ondergang van de Achaïsche Liga.³³ De lange voorgeschiedenis van Achaia maakt een groot deel uit van boek VII: maar liefst zeventien capita van de zevenentwintig. Vervolgens begint Pausanias met de daadwerkelijke omschrijving van de Helleense regio. Hij schrijft de afstanden in stadia tussen elke plaats op en legt uit waar de plaatsen zich geografisch bevinden.

Tevens kenmerkend voor boek VII, zoals gezegd, is een viertal etiologieën die in een stijl geschreven zijn die in de buurt komt van de tweede-eeuwse roman. De *eros* (liefde of begeerte) staat centraal in deze vier narratieven, terwijl dat niet het geval is bij andere narratieven in boek VII. Daarnaast is er duidelijk meer inkt besteed aan deze vier etiologieën dan aan andere.³⁴

Als Pausanias in Dyme aankomt, vertelt hij de lezer een noodlottig verhaal over Agdistis en Attis, die in de plaatselijke tempel vereerd wordt. Hij geeft hiervan twee varianten. De eerste kent hij van de poëet Hermesianax die zegt dat Attis, die vanaf zijn geboorte een eunuch was, naar Lydië emigreerde terwijl hij opgroeide en er orgies organiseerde van de Moeder, de godin Rhea, totdat Zeus uit wrok een zwijn stuurde die niet alleen de oogst van de Lydiërs, maar ook Attis zelf doodde.³⁵ De tweede en lokale variant die Pausanias vertelt is de volgende. Agdistis,

---

³³ Pausanias, *Beschrijving van Griekenland*, 7.17.2.

³⁴ Hutton, 'Pausanias the novelist', 157-59.

³⁵ Pausanias, *Beschrijving*, 7.17.9-10.

een demoon met twee geslachtsdelen, werd geboren uit het zaad dat Zeus tijdens zijn slaap op de grond liet vallen. De goden hakten Agdistis' mannelijke orgaan af, waaruit een amandelboom ontsproot. Uit de vrucht en een dochter van de rivier de Sangarios werd Attis geboren en te vondeling gelegd. Hij werd opgevoed door een geit. Toen hij volwassen was en zijn schoonheid goddelijk leek, werd hij uitgehuwelijkt aan de dochter van de koning van Pessinos, maar Agdistis was verliefd op hem geworden. Tijdens de huwelijksceremonie kwam Agdistis binnen, waardoor Attis gek werd en zijn genitaliën afsneed. Daarop bad Agdistis tot Zeus om Attis het eeuwige leven te schenken.³⁶ Men ziet hierin terugkomen het verliefd worden, het obstakel (Attis wordt uitgehuwelijkt) en een tragische afloop, echter zonder sterfgeval.

Te Patrai wil de schrijver vertellen over de aanbeden held Eurypylos. Alvorens dat te doen, wil hij eerst de situatie voor zijn komst uitleggen. Dat doet hij met opnieuw een op *eros* geconcentreerde etiologie. Deze gaat over Melanippos en Komaitho. Toen Melanippos het hart won van Komaitho, wilde het paar gaan trouwen (het paar wordt dus verliefd op elkaar). Komaitho's vader weigerde echter zijn dochter ten huwelijk te geven. Pausanias voegt hier toe dat de jeugd altijd belemmerd wordt door de oudere generatie.³⁷ Het paar wordt dus verhinderd elkaar te zien. Ondanks de vermaning gaf het paar zich over aan de lust in het heiligdom van Artemis. Als wraak voor deze daad strafte Artemis het volk van Patrai met misoogsten en vreemde dodelijke ziekten. Hierop ging men naar het orakel van Delphi en kreeg als antwoord dat Komaitho en Melanippos schuld waren van het onheil. Dezen moesten geofferd worden (het tragische einde). Elk jaar moesten in het vervolg de mooiste jongen en het mooiste meisje geofferd worden. Pausanias voegt hieraan een opmerking toe: 'Μελάνιππον δὲ καὶ Κομαιθῶ συμφορᾷς ἐκτὸς γενέσθαι τίθεμαι: μόνον γὰρ δὴ ἀνθρώπων ψυχῆς ἐστὶν ἀντάξιον κατορθῶσαι τινα ἐρασθέντα' ('Melannippos en Komaitho stel ik buiten het ongeluk, omdat alleen succesvol zijn in de liefde voor een mens het leven waard is').³⁸

Tevens in Patrai bevindt zich een heiligdom aan de Kalydonische Dionysos. Het beeld heet Kalydonisch, omdat het uit de stad Kalydon afkomstig is. Vervolgens vertelt Pausanias een Kalydonisch liefdesverhaal over de priester Koresos en het meisje Kallirhoe. Koresos was namelijk verliefd op Kallirhoe, maar hoeveel hij haar lief had, zoveel haatte zij hem. De verliefdheid is hier eenzijdig en wordt niet beantwoord. Na een aantal mislukte pogingen van Koresos om haar hart te winnen, bad hij tot het beeld van Dionysos die in Pausanias' tijd in

---

³⁶ Ibidem, 7.17.10-12.

³⁷ Ibidem, 7.19.2

³⁸ Ibidem, 7.19.2-5.

Patrai staat. De godheid vervulde zijn wens, waardoor de inwoners van Kalydonië gek werden en in grote getalen stierven. De inwoners vroegen aan het orakel van Dodona wat hier de oorzaak van was en kregen als antwoord dat de rampspoed pas voorbij was, als Koresos Kallirhoe of een plaatsvervanger offerde aan de god Dionysos. Dit is het obstakel dat het paar voorgeworpen krijgt. Op het laatste moment voor het offer berouwde Koresos zijn keuze en besloot om zichzelf te offeren, waarop Kallirhoe beseftte hoeveel hij van haar had gehouden, waardoor ook zij zichzelf van het leven beroofde. De plek waar zij stierf, draagt in Pausanias' tijd nog altijd haar naam. Ook in dit geval is er sprake van een tragisch einde. Bij het verhaal maakt Pausanias tevens een opmerking: 'ὁ μὲν δὴ ἀπέδειξεν ἔργον ἀνθρώπων ὃν ἴσμεν διατεθεὶς ἐς ἔρωτα ἀπλαστότατα' ('Hij toonde dus van mensen die we kennen een meest onverzettelijke daad ten opzichte van de liefde').³⁹

De vierde en laatste etiologie die de indruk wekt van de stijl van de tweede-eeuwse roman is die van Argyra en Selemnos. Deze vertelt Pausanias als hij bij de stad Argyra aankomt, waarin de rivier de Selemnos stroomt. Argyra zou een zeenimf zijn geweest die verliefd werd op de herder Selemnos. Een aantal jaren later verloor de nimf haar interesse in de ouder wordende herder. Hij stierf van verdriet. Aphrodite veranderde hem in een rivier en gaf deze de eigenschap dat mannen en vrouwen erin hun verliefdheid van zich af kunnen wassen. Pausanias zegt hierover: 'εἰ δὲ μέτεστιν ἀληθείας τῷ λόγῳ, τιμιώτερον χρημάτων πολλῶν ἐστὶν ἀνθρώποις τὸ ὕδωρ τοῦ Σελέμνου' ('Als er waarheid in het verhaal zit, is het water van de Selemnos meer waard voor mensen dan veel geld').⁴⁰

De eerste twee etiologieën hebben duidelijk een logische functie in het verhaal over het plaatsje Dyme en de stad Patrai. Het narratief over Agdistis en Attis wordt door Pausanias ingezet, omdat er in het plaatsje Dyme een heiligdom voor Attis is gebouwd. Aangezien dit een relatief onbekend persoon is in de mythologie en er twee varianten bij Pausanias bekend zijn, is de uiteenzetting van de lokale geschiedenis over de aanbeden persoon hier op zijn plaats. De lezer van de *Beschrijving* heeft immers misschien wel weet van het verhaal van Hermesianax, maar niet van de lokale variant. Ook de mythe over Melanippos en Komaitho is zijn plaats waardig, omdat dit het grotere verhaal over de held Eurypylos verder uitlegt. Deze held zou namelijk het offeren voor Artemis stopzetten van de mooiste jongen en het mooiste meisje, dat de twee geliefden veroorzaakten door in de tempel van Artemis de liefde te bedrijven.

De introductie van de laatste twee etiologieën is echter minder duidelijk dan de eerste twee hiervoor genoemde etiologieën. Deze lijken dan ook uit het niets te komen. Als Pausanias

³⁹ Ibidem, 7.21.1-5.

⁴⁰ Ibidem, 7.23.1-3.

een heiligdom aan Dionysos omschrijft, vertelt hij dat het beeld van de godheid Kalydonisch wordt genoemd, omdat deze uit Kalydon afkomstig is. Hierna vertelt hij de mythe over Koresos en Kallirhoe. Er lijkt geen verband te zijn. Alleen het feit dat Koresos bad tot het standbeeld om de plaag te veroorzaken, maakt van het korte narratief een oorsprongsverhaal. Het lijkt alsof de schrijver hier gretig gebruik maakt van een vertelling van een gids of lokale bewoner. Bij aankomst in de stad Argyra ziet Pausanias zich genooddaakt over de van *eros* voorziene etiologie van de rivier de Selemnos uit te weiden, een rivier die vanuit de bron bij de stad de zee in loopt. Opnieuw is er geen noodzaak het narratief te vertellen. De schrijver had het kunnen laten bij het benoemen van de wonderbaarlijke kracht die de rivier bezit. Wel is de uitspraak opvallend dat de ruïnes van de stad ‘οὐκ ἐπιφανή (‘niet indrukwekkend’) zijn.⁴¹ Wellicht wilde Pausanias hier zijn verslag aanvullen met een met *eros* gevuld verhaal.

Ter recapitulatie: de motieven die telkens terug te vinden zijn in deze etiologieën zijn die van liefde (*eros*), het verliefd worden van een (jong) paar, obstakels voor hun liefde en een tragische afloop. Het concept dat *eros* een negatieve uitkomst heeft, is een algemeen aanvaard principe in de oudheid. John Winkler stelt, terwijl hij het heeft over antieke literatuur, dat ‘[i]n de meeste narratieven alleen al de benoeming van *eros* een signaal is voor het publiek voor onraad, gevaar en een ongelukkig einde’.⁴² Pausanias moet dan ook zeker niet onwetend zijn geweest bij het schrijven van deze etiologieën. De mogelijkheid dat hij beïnvloed is door schrijvers van romans is groot, ook al weten we dat niet zeker.⁴³ Aangezien Pausanias tot de elite behoorde van zijn tijd, kan het niet anders dan dat hij wist dat zijn lezers *eros* in een narratief schuwde. De vier narratieven die ons doen denken aan de roman lopen dan ook alle vier slecht af. Die tragische eindjes komen overeen met de tragische afloop van het grote narratief over de Romeins-Achaïsche oorlog.

Wat betreft de manier waarop Pausanias vertelt over zijn reizen, valt het op dat hij weinig uitlegt hoe men van de ene plaats naar de andere gaat en slechts zelden zegt welke afstanden men af moet leggen om ergens te komen: een lezer van Pausanias’ werk zou gefrustreerd raken, als deze hem exact zou volgen.⁴⁴ Het uitleggen van de omgeving van plaatsen doet hij wel in boek IV en VII, waar hij de boeken tevens opvult met een uitgebreid historisch narratief.⁴⁵ Hij geeft in boek VII regelmatig aan hoeveel stadia zich tussen plaatsen

---

⁴¹ Ibidem, 7.23.1.

⁴² Winkler, 'The invention of romance', 33: 'In most of the narratives the mere mention of *eros* is already a signal to the audience of peril, danger, and an unhappy ending.'

⁴³ Hutton, 'Pausanias the novelist', 162.

⁴⁴ Idem, *Describing Greece*, 118-122.

⁴⁵ Zie ook: Ibidem, 72; 91-92.

bevinden en de ligging van rivieren in de omgeving ervan.⁴⁶ Bovenal waren er in de regio Achaia in Pausanias' tijd minder bezienswaardigheden te zien dan in andere steden zoals bijvoorbeeld in Athene. Bovendien heeft Pausanias' de keuze gemaakt om specifiek deze narratieven te verwoorden, en wel met elementen van de roman van de Tweede Sofistiek. Ook dit moet zijn functie gehad hebben in zijn werk. Opvallend is hierbij dat Pausanias bij alle narratieven, behalve die van Attis en Agdistis, een opmerking maakt over de liefde. Dit verradt nogmaals dat hij een specifieke bedoeling heeft gehad voor deze etiologieën.

DE HISTORISCHE ROMAN

Evenals boek VII van Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* vertoont boek IV enige kenmerken van de zogenaamde roman. Deze zijn niet zo duidelijk tot het genre roman van de Tweede Sofistiek te benoemen als in boek VII, waar de vier besproken etiologieën duidelijk geïnspireerd zijn door dit genre. Pausanias is dan ook geen echte Longus of Heliodoros; hij beschrijft een rondreis door het gebied dat hij *Hellas* noemt. In boek IV is hij vooral een historicus die de oorsprongsverhalen van de Messenen en de oorlogen tussen Sparta en Messene verhaalt. Hij gebruikt maar liefst 29 van de 36 hoofdstukken om deze lange geschiedenis aan de lezer te vertellen. Het overige gedeelte wijdt hij aan Messene zelf en alles wat hij waardig acht om te zien in deze regio.

Enkel in het historische narratief over de Messeens-Spartaanse oorlogen treft men romanelementen aan in boek IV. Volgens Janick Auberger zijn deze elementen vooral te lezen als Pausanias de historische figuur Aristomenes omschrijft.⁴⁷ Deze persoon behaalt heroïsche daden en is populair bij de vrouwen. Naast dat krijgt hij te maken met voorspellende dromen, offert hij plichtsgetrouw aan de goden en verliest hij zijn schild op het slagveld om die later op mysterieuze wijze terug te vinden. Al deze dingen ziet men terugkomen in romanverhalen van de Tweede Sofistiek.⁴⁸ Om deze held in het narratief te houden van de Messeens-Spartaanse oorlogen verandert Pausanias met opzet de historische chronologie.⁴⁹ Toch is hij geen echte romanfiguur volgens Daniel Ogden. Ook al is hij populair bij de vrouwen, hij toont in Pausanias' verslag geen interesse voor hen en trouwt met geen enkele van hen.⁵⁰ Zoals

⁴⁶ Pausanias, *Beschrijving*, 7.17.5; 7.18.1-2; 7.22.1; 7.22.5; 7.22.6; 7.22.10; 7.24.5; 7.25.11; 7.26.1; 7.26.10; 7.27.9.

⁴⁷ Auberger, 'Pausanias romancier?', 267-280; Idem, 'Pausanias et les Messéniens', 196.

⁴⁸ Idem, 'Pausanias romancier?', 271-277.

⁴⁹ Ibidem, 277-279.

⁵⁰ Ogden, *Aristomenes of Messene*.

Auberger ook al toegaf, alle verhalen over Aristomenes missen het element liefde, een essentieel onderdeel van de contemporaine roman.⁵¹

Een mogelijke andere kandidaat als hoofdfiguur van een roman in Pausanias' boek IV is de stadstaat Messene zelf die een lange ontwikkeling doorgaat van macht, neergang en hernieuwde macht.⁵² De stadstaat wordt aangevallen door Sparta die uit is op machtsvergroting. De goden worden in Pausanias' verslag aangeduid als veroorzakers van het ongeluk dat de Messeniërs overkomt. De manier waarop de Messeniërs worden omschreven, is haast niet anders dan positief. De Spartanen worden daarentegen vooral negatief voorgesteld. Ze winnen niet door het vertoon van moed en strijdkracht, maar door het uitvoeren van list en bedrog. Zelfs het taalgebruik laat het contrast tussen de Messeniërs en de Spartanen zien: de werkwoordsvormen die bij de Messeniërs horen zijn meestal actief, die bij de Spartanen meestal passief. De Spartanen krijgen zo – letterlijk – een lijdend karakter. Pausanias zegt niet direct dat hij zich aansluit bij de Messeense kant, maar doet dit dus op een subtiële manier.⁵³ Ook al wordt de indruk voor de lezer gewekt dat de Messeniërs wel moeten winnen met hun geweldige moed en kracht in de strijd, toch overwinnen uiteindelijk de Spartanen in beide oorlogen. Na de diaspora van de Messeniërs die hen naar alle windrichtingen leidt, wordt een oud heilig relik teruggevonden in Messenië. Dit relik kondigt aan dat de Messeniërs weer naar hun thuisland terug mogen keren. Uiteindelijk gebeurt dat ook, volgens Pausanias, omdat nu de Spartanen het lot tegen zich gekeerd krijgen. Al met al lijkt Pausanias dus een episch verslag te willen schrijven over de stadstaat Messene.

Toch is zo'n verhaallijn niet helemaal te vereenzelvigen met de kanonieke romankenmerken van de Tweede Sofistiek: het verliefd worden van twee hoofdfiguren, het overwinnen van een aantal obstakels voor het verliefde paar en het uiteindelijk trouwen en/of consumeren van het huwelijk zien we allemaal niet terugkomen in het verhaal. Ook de roman met de tragische afloop is niet te vereenzelvigen met het historische verhaal over Messene. Het element *eros* met betrekking tot de stadstaat Messene is in het lange historische narratief van boek IV niet te vinden. Dit maakt deze hoofdrolspeler niet volledig gekwalificeerd tot hoofdfiguur van een roman. Het element *eros* komt wel terzijde voor in twee korte verhalen en heeft geen betrekking op het hoofdnarratief. Dit vormen dus twee uitzonderingen.

Een van deze uitzonderingen doet zich voor na een lugubere orakelspreuk. De Messeniërs waren in de problemen geraakt na een bittere nederlaag tegen de Spartanen. Hierop

---

⁵¹ Auberger, 'Pausanias romancier?', 278-280.

⁵² Hutton, 'Pausanias and the mysteries of Hellas', 432.

⁵³ Auberger, 'Pausanias et les Messéniens', 188-195.

stuurden ze een gezant naar Delphi die de onheilspellende orakelspreuk meldde: de Messeniërs moesten een pure maagd van het huis van Aipytos offeren aan de goden, maar als zij dit niet konden, moesten ze een maagd van een ander huis offeren, als haar vader haar uit vrij wil gaf.⁵⁴ Uiteindelijk lukte het niet om een maagd te offeren van het huis van Aipytos. Hierop stelde ene Aristodemos voor om zijn eigen dochter te offeren. Het is op dit moment dat er een voorval van *eros* naar voren komt. Volgens Pausanias bleek deze dochter namelijk een verloofde te hebben die verliefd op haar was. Daarom eiste deze verloofde dat zij niet geofferd werd. Hij zei zelfs dat zij zwanger van hem was. Kokend van woede doodde Aristodemos toen zijn dochter en sneed haar buik open om te laten zien dat zij niet zwanger was. Haar verloofde werd toen met de dood bedreigd door de omstanders, omdat hij ervoor had gezorgd dat het meisje zinloos was gestorven. Hij werd gered door een vriend die de menigte overtuigde dat met het doden van het meisje het offer voltrokken was.⁵⁵ In dit fragment is de verliefdheid van de jongen voor het meisje dus een element van *eros*. Of het meisje diezelfde verliefdheid koestert, is geheel weggelaten door Pausanias. De liefde van de twee wordt belemmerd door haar vader die haar wil offeren. Het loopt uit op een tragisch einde: het meisje wordt gedood. De jongen blijft echter in leven, wat niet zou passen binnen de verhaallijn van een roman die tragisch afloopt. Ook de jongen zou hierin om het leven komen.

De tweede uitzondering waarbij *eros* in het verhaal voorkomt is bij de belegering van de Messeense berg Eira, die Auberger een ‘kleine bijbehorende roman’ noemt.⁵⁶ Een Spartaanse overloper was namelijk verliefd geworden op één van de vrouwen die buiten de muren bij een stad op de berg woonde. De mannen moesten om beurten patrouilleren op de stadsmuren voor een eventuele Spartaanse aanval. Telkens wanneer de man van de vrouw weg was voor zijn patrouilledienst, verbleef de Spartaanse overloper bij de vrouw binnen. De commandant van de Messeniërs, Aristomenes, was gewond geraakt, dus kon de patrouilles niet meer controleren. Eén dag was het zo regenachtig dat niet werd gedacht dat de Spartanen ook maar zouden bewegen. Daarom werden de patrouillerende mannen naar huis gestuurd, dus ook de man van de overspelige vrouw. Toen deze thuis kwam, verstopte de vrouw haar minnaar ergens in huis. Toen de man aan zijn vrouw vertelde wat de reden was van zijn plotselinge terugkomst, liep de minnaar weer over naar de Spartanen en verraadde dat de stad nu niet op haar hoede was.⁵⁷ In

---

⁵⁴ Pausanias, *Beschrijving*, IV.9.4.

⁵⁵ Ibidem, IV.9.5-9.

⁵⁶ Auberger, ‘Pausanias romancier?’, 275: ‘Une (...) caractéristique du roman grec est d’insérer à l’intérieur de l’histoire principale plusieurs petits romans annexes’ (‘Een karakteristiek van de Griekse roman is het plaatsen van verschillende kleine bijbehorende romans binnenin het algemene verhaal’).

⁵⁷ Ibidem, IV.20.5-10

dit fragment komen dus twee figuren voor die verliefd zijn op elkaar. Dat is het element van *eros*. De verhaallijn over de beide figuren bevat slechts enkele kenmerken van de kanonieke roman van de Tweede Sofistiek: De man en later de vrouw worden op elkaar verliefd en er kan gezegd worden dat hun verliefdheid een beproeving ondervindt, omdat de vrouw getrouwd is. Het einde is echter noch een goede noch een tragische afloop.

De twee omschreven narratieven bevatten, zoals gezegd, elementen van de roman uit Pausanias' tijd. Ook het element *eros* komt hierin naar voren. Toch zijn deze fragmenten niet zo duidelijk binnen het genre roman van de Tweede Sofistiek te plaatsen als de vier etiologieën in boek VII. Het narratief past te weinig binnen een dergelijk verhaal van dit genre. Pausanias uit ook zijn mening over één van deze twee verhalen van boek IV, net zoals dat te zien was bij drie van de vier besproken etiologieën in boek VII. Ter inleiding van het verhaal over de overspelige minnaars zegt hij: 'τοῖς Μεσσηνίοις ἤρχετο, καθὸ καὶ Τρωσὶν ἔτι πρότερον, γίνεσθαι κακὰ ἀπὸ μοιχείας' ('Voor de Messeniërs, alsook eerder voor de Trojanen, begonnen slechte dingen te gebeuren door overspel'). Pausanias legt hier een historische koppeling aan de Trojaanse Oorlog, iets wat het belang van de passage meteen vergroot door de connotatie die zijn lezers maken. Die connotatie is dat ook Pausanias een narratief schrijft over een belangrijke historische episode. Zo vertelt hij ergens anders in boek IV naar aanleiding van de Spartanen die kwaad worden tijdens een veldslag, omdat ze onder druk worden gezet door minder ervaren en lichter bewapende troepen van de vijand, het volgende: 'πεφύκασι δέ πως οἱ ἄνθρωποι μάλιστα ἔχειν ἀκρατῶς πρὸς τὰ παρ' ἀξίαν' ('Mensen zijn geneigd om zich zeer te irriteren aan wat zij als minderwaardig beschouwen'). Zo'n uitspraak is voor Pausanias' contemporain publiek een teken van zijn mensenkennis, een vorm van kennis die hem meer overtuigingskracht geeft als schrijver, maar het is ook een allusie aan Herodotos, die bekend staat om het geven van zijn mening.

Naast de romanelementen die men zowel in boek IV als in boek VII kan vinden, vertonen beide boeken nog een overeenkomst. Dit is de meerderheid aan tekst die wordt gewijd aan oorlogsnarratief. In boek IV gebruikt Pausanias, zoals gezegd, maar liefst 29 van de 36 paragrafen om de oorlog tussen Messene en Sparta te verwoorden.⁵⁸ Daarmee is de verhouding ten opzichte van het niet-historisch narratief, maar ook de kwantiteit van het historisch narratief, in boek IV groter dan in boek VII.⁵⁹ In beide narratieven spreekt Pausanias vooral over de verliezer van de oorlog: de Messeniërs, respectievelijk de Achaïers. De overeenkomsten in het

---

⁵⁸ Ibidem, IV.1.1-29.13.

⁵⁹ Met 29 van de 36 paragrafen is dat een ratio van ongeveer 0,81, terwijl de ratio in boek VII met 17 van de 27 paragrafen op ongeveer 0,63 uitkomt.

verloop van de oorlogen is treffend. Zowel de Messeniërs als de Achaïërs beginnen namelijk vanuit een positie waarin zij de overhand hebben in de oorlog, maar toch moeten ze uiteindelijk het onderspit delven en worden ze verslagen door hun tegenstanders. Wel is er één groot verschil tussen beide narratieven: de Messeniërs nemen uiteindelijk hun land van herkomst weer in van de Spartanen, terwijl de Achaïërs tot op het punt dat Pausanias schrijft nog steeds onder het bewind zijn van hun nieuwe meesters, de Romeinen.

Wat is nu de functie van dergelijke lange historische narratieven in een *periegesis*? Pausanias is vanwege sommige passages misschien een historicus, maar zo is hij ook geograaf, etnograaf en misschien zelfs ‘romanschrijver’ te noemen. Als men hem indeelt in het genre historiografie, verklaart dat nog steeds niet waarom boeken IV en VII zo’n grote delen historische narratio bevatten, terwijl andere boeken dat niet hebben. Misschien dienen de oorlogsnarratieven een politieke functie, en wil Pausanias hiermee kwijt dat de Grieken hun vrijheid verspeeld hebben door ‘de slechtheid van de generaals’.⁶⁰ Misschien wil hij zelfs wel de Romeinen een geschiedenisles leren.⁶¹ Toch kan er een veel simpelere verklaring gegeven worden voor deze lange narratieven. De regio’s Messenië en Achaia, die de boeken IV, respectievelijk VII omschrijven, hadden weinig plekken van groot belang. Regio’s zoals Elis en Attika waren beroemd vanwege hun ‘toeristische’ trekpleisters, voor zover er in de oudheid sprake was van toerisme. Die regio’s waren het toneel van mythen die diep in de Griekse cultuur verankerd waren. Zij waren economische en politieke machtscentra. De mythische waarde van Messenië en Achaia was misschien wel kleiner dan van bijvoorbeeld Attika, maar toch kan Pausanias met de historische narratieven de regio’s een hogere (historische) waarde geven. Op die manier homogeniseert hij het belang van de boeken die hij schrijft.

Dan rest er nog één vraagstuk onbesproken. Waarom plaatst Pausanias elementen van de roman van de Tweede Sofistiek in het historisch narratief over de oorlogen tussen Messene en Sparta? Zoals hierboven staat geschreven, treft men deze elementen aan op drie manieren. Ten eerste kan het karakter Aristomenes als doorsnee held van een roman getypeerd worden. Ten tweede bevinden er zich twee kleine bijbehorende romans in het narratief die zijn geïnspireerd door de roman van Pausanias’ tijd, namelijk die over het offer van Aristodemos’ dochter en die over de Spartaanse overloper en vrijer. Als derde en laatste kan het oorlogsnarratief gezien worden als een vertelling over de geschiedenis van Messene, waarin de stadstaat Messene zelf een hoofdrol speelt als in een roman. Opnieuw kan dit verklaard worden

---

⁶⁰ Pausanias, *Beschrijving*, VII.17.3.

⁶¹ Auberger, ‘Le livre IV’ 255-281.

als een opvulling: omdat de regio Messene weinig interessante bezienswaardigheden had, wil Pausanias boek IV toch ongeveer dezelfde kwantiteit aan tekst geven als aan andere boeken.

Er is echter een andere verklaring mogelijk. Pausanias leeft in de Tweede Sofistiek, een tijd waarin schrijven zoals de oude klassieke auteurs dat hadden gedaan, in trek is. Ook het nieuwe genre, de roman, komt in deze periode op. Teksten in deze tijd staan vol met allusies aan schrijvers uit de klassieke periode. Het is dan ook niet verbazend dat ook Pausanias' tekst een grote hoeveelheid allusies bevat aan klassieke auteurs. Deze doen zich bij Pausanias vooral voor in historische narratieven, zoals die van boek IV. Aan de hand van de allusies kan men concluderen dat Herodotos en in mindere mate Thucydides voor hem grote voorbeelden voor zijn literaire schrijfstijl zijn.⁶² Ook al laat hij typisch Attische woorden – een kenmerk van de schrijfstijl van de Tweede Sofistiek – veel vaker achterwege dan zijn contemporaine collega's, toch heeft hij een eigen schrijfstijl die beïnvloed is door het oude Attisch.⁶³

Aangezien hij op een aantal plaatsen in zijn werk de schrijfstijl – bij het schrijven van historische narratieven – van antieke auteurs kopiëert, zou het goed mogelijk zijn dat hij dat ook doet met de schrijfstijl van auteurs uit zijn eigen tijd. Er bestaat bewijs voor een relatie in schrijfstijl tussen Pausanias en de romanschrijvers Loukianos en Arrianus.⁶⁴ Daarom zou het mogelijk zijn dat de elementen van de roman die in het historische narratief staan van boek IV een invloed zijn van contemporaine romanschrijvers. In dat geval zou Pausanias zich conformeren aan de ontwikkelingen van zijn tijd op het gebied van literatuur. Daartegenover staat echter dat Pausanias niet alleen literatuur als kennisbron heeft. Ook de inboorlingen en gidsen die hij op zijn reizen tegenkomt, vertellen hem de geschiedenis van hun streek. Ook zij zouden een invloed kunnen zijn op zijn schrijfstijl en de verhalen die hij ook daadwerkelijk vertelt.⁶⁵ Geschiedenis kan immers in Pausanias' tijd zoveel aangepast worden als men wil, en de gidsen die hij tegenkomt, zullen ongetwijfeld de geschiedenis aanpassen om zichzelf beter naar voren te laten komen.⁶⁶ Hij schrijft voor de elite van zijn tijd en hij weet dat elke aanvulling of variatie op een historisch narratief interessant is voor deze groep.⁶⁷ De invloed die Pausanias andersom aan contemporaine auteurs zou kunnen geven, wordt hier buiten beschouwing gelaten.

---

⁶² Andrew Meadows, 'Pausanias and the Historiography of Classical Sparta', *The classical quarterly*, Vol. 45, Nr.1 (1995), 92-113; William Hutton, *Describing Greece*, 214-221.

⁶³ Ibidem, 182-190.

⁶⁴ Ibidem, voor Loukianos: 191-213, voor Arrianus: 238-240.

⁶⁵ Zie voor een studie naar de invloed die lokale bewoners en gidsen gehad hebben op Pausanias' schrijven: Pretzler, 'Pausanias and oral tradition'.

⁶⁶ Ibidem, 248.

⁶⁷ Ibidem, 242-243.

CONCLUSIE

De schrijver Pausanias is, zoals o.a. blijkt uit dit onderzoek, geen eenvoudige historicus, geen eenvoudige periëgeet, noch etnograaf. Hij is een veelzijdige schrijver die met een vooraf bepaalde bedoeling zijn werk heeft geschreven. Die bedoeling moet nog onderzocht worden. Aan de hand van dit onderzoek kunnen we slechts enkele uitspraken doen over de bedoelingen die de schrijver gehad heeft met de onderzochte etiologieën in boek VII.

Samenvattend zijn de volgende onderdelen van Pausanias' tekst geanalyseerd. Ten eerste heeft dit onderzoek gekeken naar een viertal etiologieën die opvallend genoeg kenmerken bevatten van de roman van de Tweede Sofistiek. Hieruit bleek dat deze een afwijking vormen op andere etiologieën in Pausanias' werk en tevens in een andere stijl geschreven zijn. Ook de historische narratieven van boek IV en boek VII zijn onderzocht. Daaruit kwam naar voren dat deze epische narratieven bevatten die de grootste gedeelten van beide boeken vullen. Ook bleek het historische narratief van boek IV kenmerken te vertonen van de roman van Pausanias' tijd. Die kenmerken zaten niet in het historisch narratief van boek VII, maar zijn verwerkt in de beschreven reis die Pausanias door de regio Achaia maakte. Het benoemen van deze kenmerken als invloeden van de roman van Pausanias' tijd bleek echter in sommige gevallen problematisch in boek IV, zoals bij het historische figuur Aristomenes en de stadstaat Messene zelf. De kleine aanvullende narratieven bleken een geschiktere kandidaat als elementen van de roman. Desondanks waren deze zijverhalen niet volledig onder de noemer roman te plaatsen.

Mogelijke oorzaken voor de manier waarop Pausanias in boek IV en VII significant anders schrijft dan in andere boeken zijn al genoemd. Ten eerste is het mogelijk dat, aangezien de regio's Messene en Achaia weinig bezienswaardigheden bezaten in Pausanias' tijd, de schrijver deze boeken wilde opvullen. Op die manier zouden boek IV en VII in de hoeveelheid tekst evenwichtiger zijn in vergelijking met de andere boeken. De proportie aan tekst zou dan ongeveer hetzelfde zijn. Daarnaast is er een andere mogelijkheid genoemd, namelijk dat de schrijvers van de Tweede Sofistiek Pausanias hebben beïnvloed op tekstueel gebied. Hierdoor zou de schrijver van de *Beschrijving van Griekenland* elementen van hun romans in zijn eigen werk gezet kunnen hebben.

Graag zou ik een combinatie van beide oorzaken aan willen dragen als de redenen dat Pausanias de onderzochte etiologieën in boek VII op een dusdanige manier geschreven heeft. Pausanias weet voor welk publiek hij zijn werk schrijft. Ook weet hij de romans van contemporaine auteurs zo te benutten, dat ook boek IV en VII net zo belangrijk zijn als de

andere boeken. De nieuwe manier van schrijven, die aan populariteit genoot vanaf het begin van de Tweede Sofistiek, bleek voor hem een bruikbaar middel bij het schrijven van zijn werk. De regio's Messene en Achaia waren in zijn tijd nu eenmaal niet van groot belang. Plaatsen en gebieden met een rijke schat aan mythen en een imposante geschiedenis ontnamen de glorie van deze regio's. Grote en imposante steden hadden ze niet, met uitzondering van de stad Patrai. De vertelling van een episch verhaal, waarin een volk verhuist van Midden-Griekenland naar Klein-Azië en waarin een federatie van stadstaten vecht tegen een alsmaar machtiger wordende supermacht, past binnen een vertelling van Griekenland, maar toch ook weer niet. Andere regio's krijgen simpelweg niet een dergelijke vertelling. Ook het geweldige narratief over de stadstaat Messene, die alsmaar tegenslag te verduren krijgt door de vijandelijke stadstaat Sparta, verraadt dat boek IV een uitzondering vormt op andere boeken. Als men beziet dat er een ringstructuur te zien is in Pausanias' boek, waarbij boek IV en VII elkaars gelijken zijn, is de conclusie snel getrokken dat Pausanias met opzet beide boeken op een alternatieve manier geschreven heeft. De intertekstualiteit met antieke auteurs die men in de *Beschrijving* zo vaak aantreft, wijst erop dat Pausanias de allusie niet schuwt. Het is dan ook niet ondenkbaar dat hij zijn contemporaine collega-schrijvers gebruikt voor inspiratie bij het schrijven.

De vijf kanonieke romans die onbetwist behoren tot dit genre kunnen eindeloos benut worden in het bestuderen van Pausanias' tekst. Ook vice-versa is dat het geval. De schrijver zelf vragen wat hij bedoelt heeft met zijn werk is helaas niet (meer) mogelijk. Wel kunnen we ons afvragen wat de bedoelingen geweest moeten zijn van de tekst. Om dat te kunnen doen, moeten we ons volledig in kunnen leven in de wereld van Pausanias. We zouden die wereld dan aan ons eigen moeten maken. Dat is een lastige taak en maar tot zekere hoogte mogelijk. Toch verdient een dergelijke tijdsinvestering zich terug in de ontdekking van kennis. Het zou fantastisch zijn als we de schrijver Pausanias op deze manier beter kunnen leren kennen.

Pausanias' *Beschrijving van Griekenland* is een werk dat geheel uniek is voor zijn tijd. Men kan zich nog steeds verbazen over de manier waarop het geschreven is. Voor de archeoloog en de historicus is het een bruikbare tekst, maar het werk is ideologisch meer dan dat. De hedendaagse toerist zou het als gidsboek kunnen gebruiken, maar het werk dient meer doelen dan dat. Over onze schrijver Pausanias kan de tekst nog tot vele ontdekkingen leiden.

BIBLIOGRAFIE

BRONNEN

- Pausanias, *Description of Greece: Books III-V*, red. Jeffrey Henderson, vertaald door W. H. S. Jones en H. A. Ormerod, Loeb classical library (Londen, 1926, 2006).
- Pausanias, *Description of Greece: Books VI-VIII 21*, red. Jeffrey Henderson, vertaald door W. H. S. Jones, Loeb classical library (Londen, 1933, 2002).

LITERATUUR

- Akujärvi, J., *Researcher, Traveller, Narrator: Studies in Pausanias' Periegesis* (Lund, 2005).
- Ameling, W., 'Pausanias und die hellenistischen Geschichte', in: Bingen, J. (ed.), *Pausanias Historien* (1996), 117-160.
- Arafat, K., *Pausanias' Greece: Ancient artists and Roman rulers* (Cambridge, 1996).
  - Idem, 'Treasures and value in Pausanias', *The classical quarterly*, Vol. 59, Nr. 2 (2009), 578-592.
- Auberge, Janick, 'Pausanias et les Messéniens: Une histoire d'amour!', *Revue des Études Anciennes*, Vol. 94, Nr. 1-2 (Nantes-Angers, 1991), 187-197.
  - Idem, 'Pausanias romancier? Le témoignage du livre IV', *Dialogues d'histoire ancienne* Vol. 18, Nr. 1 (1992), 257-280.
  - Idem, 'Pausanias et le Livre 4: Une leçon pour l'empire?', *Phoenix*, Vol. 54, Nr. 3/4 (2000), 255-281.
- Auffarth, C., '„Verräter-Übersetzer“? Pausanias, das römische Patrai und die Identität der Griechen in der Achaea', in Cancik, H. en Rüpke, J. (red.), *Römische Reichsreligion und Provinzialreligion* (Tübingen, 1997).
- Brunt, Peter, 'The bubble of the Second Sophistic', *Bulletin of the Institute of classical studies*, 38 (1994), 25-52.
- Bultrighini, U., 'La Grécia descritta da Pausania: Trattazione diretta e trattazione indiretta.' *RFIC* 1, 18 (1990), 282-305.
- Dickenson, Christopher P., 'Pausanias and the "Archaic Agora" at Athens', *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 84, Nr. 4 (2015), 723-770.

- Elsner, Jas, 'Structuring 'Greece': Pausanias's Periegesis as a Literary Construct', in: Alcock, Cherry, en Elsner (red.) (2001) 3-20.
- Elsner, Jas en Rutherford, Ian (red.), *Pilgrimage in Greco-Roman and Christian Antiquity* (Oxford, 2005).
- Elsner, John, 'A Greek pilgrim in the Roman world', *Past & present*, Nr. 135 (Cambridge, 1992), 3-29.
- Georgopoulou, Maria et al. (red.), *Following Pausanias: The quest for Greek antiquity* (2007).
- Graf, Fritz, vertaald door Thomas Marier, *Greek Mythology: An introduction* (Baltimore, 1996).
- Habicht, Christian, 'Pausanias and the Evidence of Inscriptions', *Classical antiquity* 3, (1984), 40-56.
  - Idem, *Pausanias' guide to Ancient Greece* (Berkeley, 1985, 1995).
- Hägg, Tomas, *The novel in antiquity* (Oxford, 1983).
- Hutton, William, *Describing Greece: Landscape and literature in the Periegesis of Pausanias* (Cambridge, 2005).
  - Idem, 'The Disaster of Roman Rule: Pausanias 8.27.1', *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 58, Nr. 2 (2008), 622-637.
  - 'Pausanias the novelist' in: Karla, Grammatiki (red.), *Fiction on the fringe* (Leiden, 2009), 151-169.
  - 'Pausanias and the mysteries of Hellas', *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 140, Nr. 2 (Baltimore, 2010), 423-459.
- Jacob, Christian en Mullen-Hohl, Anne, 'The Greek traveler's areas of Knowledge: Myths and Other Discourses in Pausanias' Description of Greece', *Yale French studies*, Nr. 59 (1980), 65-85.
- Jacquemin, A., 'Pausanias et les empereurs romains', *Ktema* 21 (1996), 29-42.
- Karla, Grammatiki (red.), *Fiction on the fringe* (Leiden, 2009).
- Musti, D., 'La struttura del libro di Pausania sulla Beozia *Επετηρίς της εταιρείας Βοιωτικών μελετών* 1.1 (A' διεθνές συνέδριο Βοιωτικών μελετών)', (1988) 333-44.
- Ogden, Daniel, *Aristomenes of Messene: Legends of Sparta's nemesis* (Swansea, 2004).
- Pretzler, Maria, 'Turning travel into text: Pausanias at work', *Greece & Rome*, Vol. 51, Nr. 2 (2004), 199-216.

- Idem, 'Pausanias and oral tradition', *The classical quarterly* Vol. 55, Nr. 1 (Cambridge, 2005), 235-249.
- Reardon, B.P., 'Courants littéraires grecs des IIème et IIIème siècles après J.-C', *Les belles lettres* (Parijs, 1971), 309-339.
- Rutherford, Richard, *Classical literature: A concise history* (Oxford, 2005).
- Sidebottom, H., 'Pausanias: Past, present and closure', *The classical quarterly*, Vol. 52, Nr. 2 (2002), 494-499.
- Stewart, Daniel, 'Most worth remembering', *Hesperia: The Journal of the American school of classical studies at Athens*, Vol. 82, Nr. 2 (2013), 231-261.
- Tatum, James (red.), *The search for the ancient novel* (Londen, 1994).
- Veyne, P., *Did the Greeks Believe in Their Myths? An Essay on the Constitutive Imagination*, vert. P. Wissig, (Chicago, 1988).
- Vincent, Jean-Christophe, 'Pausanias en biographie: Réflexions sur la place des vies de Philopoimen et d'Epaminondas dans la vision historique du Périégète', *Dialogue d'histoire ancienne* (2010), 297-315.
- Whitmarsh, Tim, *The Second Sophistic* (Cambridge, 2008).
- Winkler, John, 'The invention of romance' in: James Tatum (red.), *The search for the ancient novel* (Londen, 1994), 23-38.